

РЕЗЮМЕТА НА ПУБЛИКАЦИИ

на гл. ас. д-р Петя Илиева-Тричкова, представени за участие в конкурс за заемане на академична длъжност „доцент” по специалност „Социология“, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, за нуждите на Центъра за емпирични социални изследвания на ИФС-БАН - София, обнародван в „Държавен вестник“, бр. 63/30.07.2021 г.

Orcid <http://orcid.org/0000-0002-2889-0047>

1. Boyadjieva, P., & **Илева-Тричкова, Р.** (2021). *Adult Education as Empowerment: Re-imagining Lifelong Learning through the Capability Approach, Recognition Theory and Common Goods Perspective*. Palgrave Macmillan. ISSN 2524-6313 ISSN 2524-6321 (electronic) Palgrave Studies in Adult Education and Lifelong Learning ISBN 978-3-030-67135-8 ISBN 978-3-030-67136-5 (eBook). <https://doi.org/10.1007/978-3-030-67136-5>.

Монографията преосмисля същността и ролята на образованието и обучението на възрастни както на индивидуално, така и на обществено ниво. Тя развива аргументи за разбирането на образованието и обучението на възрастни като процес на активност (*agency*) и на овластяване (*empowerment*), който има не само инструментална, но и вътрешноприсъща и трансформираща роля. От теоретична гледна точка, монографията обединява идеи от подхода за способностите и възможностите за реализация (*capability approach*) с виждания на теорията на признаването (*recognition theory*), подхода за вграденост (*embeddedness approach*), подхода на политическата икономия за разбиране на публичните и частните блага (*the political economic perspective for understanding public and private goods*) и перспективата за общодостъпните блага (*common goods*). Анализите са базирани както на данни от международни количествени изследвания, така и на качествени данни от дълбочинни интервюта, и следват европейска сравнителна перспектива. В монографията са разработени оригинални методологически инструменти за измерване на различни измерения на образованието на възрастни като общодостъпно благо и неговото реализиране като такова в различни социални контексти, както и на социалната справедливост във висшето образование и образованието на възрастни. Тя е насочена към студенти, преподаватели, учени, експерти и политически консултанти, които се интересуват от образованието и обучението на възрастни и/или висшето образование от гледна точка на перспективата на социалната справедливост към човешкия живот.

Монографията е организирана в две части, единадесет глави, както и отделна методологическа глава.

Уводната глава представя идеята за монографията, нейната структура, съдържанието на главите, основните източници на данни и възприетия смесен подход към анализа (*mixed-method approach*). В нея е отбелязано, че повечето от главите използват данни от големи международни изследвания и възприемат широка европейска сравнителна перспектива.

Първата част на монографията „Преразглеждане на понятията структура, активност и овластяване в образованието на възрастни“ се фокусира върху три важни теоретични перспективи: подходът за способностите и възможностите за реализация (*capability approach*), теорията на признаването (*recognition theory*) и подходът за вграденост (*embeddedness approach*) и ги прилага при изследването на образованието и обучението на възрастни и по-конкретно на връзката между социалната структура/среда, активността и овластяването чрез и в рамките на образованието на възрастни.

Втората глава „Ученето през целия живот като хибрид“ разработва теоретична рамка за по-добро разбиране както на провокиращото дебати присъствие на концепцията за учене през целия живот в научната литература, така и на спецификата в развитието на тази концепция в различни социално-икономически контексти. Защишава се тезата, че парадигмата за учене през целия живот по същество се заражда в обществата на късната модерност. Точно както масовото училищно образование е отговор на нужните на ранните модерни общества, концепцията, практиките и политиките за учене през целия живот са свързани с основните социално-структурни характеристики на късната модерност като например: промененият институционален ред и увеличената „пропускливост“ между различните социални сфери; свързаното с тях развитие на разграждащи механизми, които могат да освобождават социалната активност от ограниченията на локалните структури; новият статус на знанието, при което „да знаеш“ вече не е синоним на това „да си сигурен“; както и процесите на индивидуализация и на нарастваща рефлексивност. Бидейки основно отражение на така описания контекст, ученето през целия живот е манифестация на дедиференциацията и на замяната на логиката „Или-или“ с тази на „И“ – с други думи манифестация на разрушаването на ясни и установени демаркационни линии както между различните сектори в образованието, така и между образованието и другите социални сфери. Така в контекста на късната модерност, ученето през целия живот се проявява като концепция, която улавя хибридни реалности. Приемането на това, че ученето през целия живот има хибриден характер, означава да се признае, че то е парадигма на образованието, която води до появата на съвкупност от различни практики, че включва различни форми на знание и умения в рамките на различни перспективи и че това не винаги е кумулативен процес и може да включва не само надграждания, но и прекъсвания и ново начало. Тази глава също така очертава спецификите на образованието и обучението на възрастни и висшето образование в рамките на ученето през целия живот.

Третата глава „Евристичният потенциал на подхода за способностите и възможностите за реализация при изследването на образованието (на възрастни)“ предлага дискусия на теоретичната рамка на подхода за способностите и възможностите за реализация (*capability approach*), който е първоначално въведен от философа и носител на нобелова награда по икономика А. Сен и после доразвит от политическия философ М. Нусбаум, и основните понятия в него като свободата, включваща в себе си способността и възможността за реализация (*capability*), постигнатите резултати (*functionings*) и факторите на превръщането (*conversion factors*). В тази глава се осмислят и основните критики към този подход. Освен това в нея се систематизират и изследванията, които прилагат подхода за способностите и възможностите за реализация в областта на образованието. В главата се защитава тезата, че като цяло този подход има

няколко предимства пред останалите подходи, които се прилагат в областта на образованието. По-конкретно подходът за способностите и възможностите за реализация преодолжава ограниченията на теорията за човешкия капитал, като възприема много по-широко виждане за човешкото развитие, като приема, че образованието има не само инструментална, но и вътрешноприсъща роля. По този начин този подход предлага перспектива, която позволява концепцията за учене през целия живот да се преосмисли и да се преодолее основната критика към нея, а именно че е част от неолибералния проект, който разглежда отделните индивиди като консуматори и сменя отговорността за ученето през целия живот от обществото и държавата и я прехвърля на отделния индивид.

Четвъртата глава „*Образованието на възрастни като активност и процес на овластяване*“ се базира на теоретичните предпоставки на подхода за способностите и възможностите за овластяване, за да дискутира активността (*agency*) по отношение на образованието на възрастни и да концептуализира това образование като процес на овластяване (*empowerment*). В тази глава се разработва статичен модел за (не)реализирана активност на хората и (не)реализирано овластяване по отношение на образованието на възрастни. Овластяването във и чрез образованието (на възрастни) се дефинира като разширяване на активността (процесуална свобода) и способностите и възможностите за реализация (свобода, свързана с възможностите), които спомагат за това хората да повишат контрола, който имат над средата, в която живеят, и да подобрят своето благосъстояние. В главата се развива концепцията за модели на о(без)овластяване чрез образованието на възрастни и се идентифицират и дефинират различни видове о(без)властена активност по отношение на ползите от образованието на възрастни. Така развитата концепция се прилага за анализ на опита на млади хора, които са преживели ранна трудова несигурност на пазара на труда. Анализът разкрива две широки групи на овластяване: реализирано (модели на повишена активност) и нереализирано (модели, при които не се постига повишена активност). Резултатите от изследването показват, че процесът на овластяване чрез образованието на възрастни не е нито линеен, нито безпроблемен и че ползите от образованието на възрастни могат да доведат до овластяване само в някои случаи.

Петата глава „*Социалната вграденост на способностите и възможностите за реализация при участието в образованието на възрастни*“ допълнително обогатява концептуализирането на образованието на възрастни като активен процес и на неговата овластяваща роля чрез синтезирането на идеи от подхода за способностите и възможностите за реализация (*capability approach*) и подхода за вградеността (*embeddedness approach*). В нея се въвежда понятието „способности и възможности за реализация при участието в образованието на възрастни“ (*capability to participate in adult education*) и се защитава тезата, че то е по-съдържателно от понятието „участие в образованието на възрастни“ (*participation in adult education*), тъй като ясно се отнася до свободата и възможностите, които отделният индивид има да участва в образователни дейности, които той оценява като важни. Разработва се теоретична рамка, която може да бъде основа при изграждането на интегриран модел за участие в образованието на възрастни. Става въпрос за модел, който отчита, че способностите и възможностите за реализация в образованието на възрастни се влияят както от фактори на различни нива

(микро, макро и мезо), така и от взаимодействията между факторите от различните нива. Емпиричната база на главата включва данни на индивидуално ниво от „Изследването на образованието за възрастни“ към 2016 г.. Анализът разкрива, че влиянието на индивидуалните характеристики върху способностите и възможностите за реализация по отношение на участието в образованието на възрастните зависи от различните социално-икономически, институционални и културни контексти, в които хората живеят. Показано е например, че полът предоставя по-големи предимства по отношение на способностите и възможностите за реализация в неформалното образование при определени условия. В конкретния случай този ефект се наблюдава в общества с висока степен на доверие, във високо иновативни страни и в страни с по-малко селективни образователни системи. Като демонстрира социалната вграденост на способностите и възможностите за реализация в участието в образованието на възрастни, тази глава аргументира необходимостта от разработването на по-диференцирани и нюансирани политики в сферата на образованието и обучението на възрастни.

Шестата глава *„Непрекъснат стремеж към признаване: Образованието на възрастни през перспективата на признаването“* разкрива евристичния потенциал на теорията на признаването при изучаването на образованието на възрастни и по-конкретно за разбирането на неговата овластяваща роля. В нея се защитава тезата, че образованието следва да се разглежда като отделна сфера на признаване и като път към признаването в модерните и базирани на знанието общества. Аргументирано е разбирането, че социологическият анализ на образованието на възрастни изисква да се вземат под внимание и двата аспекта на признаването: 1) признаването в смисъл на реализация на личността и формиране на идентичност (А. Хонет), и 2) признаването като въпрос на справедливост (Н. Фрейзър). Анализът, който е базиран на данни от „Изследването на образованието за възрастни“ от 2011 г. и Европейското социално изследване от 2008 г., се фокусира върху само един аспект от сложната връзка между признаването и образованието на възрастни, а именно - влиянието на участието в неформално образование върху индивидуалната субективност, която е измерена чрез тяхната самоувереност. Резултатите показват, че ефектът на образованието на възрастни от гледна точка на перспективата на признаването е по-голям сред тези възрастни, които са с ниски нива на образование в сравнение с тези възрастни, които са със средно и висше образование. На тази база се прави изводът, че ако политиките за образование на възрастни се стремят да бъдат наистина чувствителни към уязвимите групи, те трябва да осмислят много сериозно ролята на образованието на възрастни за преодоляването на неравенствата в признаването.

Втората част на монографията *„Образованието на възрастни, публични блага и общодостъпни блага“* обогатява нейната теоретичната основа чрез още две перспективи, които допринасят за по-доброто разбиране на образованието на възрастни и на висшето образование и на тяхната роля на индивидуално и социетално ниво, а именно политическата икономия за разбиране на публичните и частните блага (*the political economic perspective for understanding public and private goods*) и перспективата за общодостъпните блага (*common goods*). В тази част се разграничават две линии на разсъждение, които въпреки че са свързани помежду си, очертават две различни отношения между образованието на възрастни и висшето образование, от една страна, и

между частните, публичните и общодостъпните блага, от друга. Първата линия на разсъждение се опитва да разкрие какви частни, публични и общодостъпни блага могат да се постигнат чрез участие в образованието на възрастни и висшето образование. Втората линия изследва дали и до каква степен образованието на възрастни и висшето образование сами по себе си с могат да се дефинират и се реализират като частни, публични или общодостъпни блага.

Седмата глава *„Към холистично разбиране на мисиите и ролите на образованието на възрастни“* критически преосмисля теоретичните предпоставки, необходими за развитието на цялостен модел на мисиите и ролите на образованието на възрастни, който отива отвъд икономическата и инструментална перспектива към него. Тя започва със систематичен преглед на визиите за образованието и ученето през целия живот, развити от различни наднационални организации, които са важни заинтересовани страни в областта на образованието. Основавайки се на синтетична аналитична рамка от различни подходи, тази глава разработва холистичен нормативен модел за мисиите и ролите на образованието на възрастни. Моделът включва инструменталните, вътрешноприсъщите и овластяващи мисии и роли на образованието на възрастни на индивидуално и социетално ниво. На макро-ниво, в допълнение към широко признатата роля на образованието на възрастни за икономическото и културното развитие, в модела е идентифицирана неговата роля за предаването и създаването на ново знание, валидирането на различни типове знание, легитимирането на важни социални ценности, разширяването на реалните възможности, които хората имат, и преодоляването и намаляването на неравенствата в признаването. На индивидуално ниво са разграничени ролите на образованието на възрастни, свързани с различни аспекти на развитието на личността, а не само със способността за (успешно) интегриране на пазара на труда, и тези роли са класифицирани според тяхната инструментална, вътрешноприсъща и трансформираща/овластяваща ценност. Главата включва и дискусия за това как разработеният нормативен модел се отнася към реалните практики на различни институции, предлагащи образование на възрастни. Обоснова се и потребността от задълбочени изследвания на ценността на образованието на възрастни. На базата на данни от *„Изследването на образованието за възрастни“* от 2016 г. е изследвана ценността на образованието на възрастни. Анализът показва, че въпреки че подобряването на способността за (успешно) интегриране на пазара на труда е най-честата причина за участие в неформално обучение във всички изследвани страни, мотивацията за участие в неформално обучение е далеч по-сложен феномен и не е изцяло инструментална.

Осмата глава *„Справедливост за кого, по отношение на какво и къде: Многоизмерният характер на социалната справедливост в образованието на възрастни“* защитава тезата за многоизмерния характер на социалната справедливост в участието в образованието на възрастни. В главата са представени в систематичен вид основните теоретични подходи към социалната справедливост и се аргументира разбирането на социалната справедливост като важно обществено благо. Анализът се фокусира върху приноса на образованието на възрастни към него. Защитава се тезата, че социалната справедливост в образованието на възрастни и ролята му за увеличаването на справедливостта в обществото са комплексни феномени, които имат своя специфика

в различни социални контексти и време и са зависими най-вече от това доколко дадена система на образование на възрастни е приобщаваща и стратифицирана. Обосновани са и са дефинирани пет измерения на социална справедливост на образованието на възрастни—включване, равнопоставеност при достъпа и участието, социална справедливост за кого, социална справедливост къде и социална справедливост по отношение на какво. Обект на емпиричен анализ са две от тези измерения на социалната справедливост в участието в образованието на възрастни. По-конкретно, използвайки данни от „Изследването на образованието за възрастни“ (вълни 2011 и 2016 г.), са изследвани аспектите включване и равнопоставеност при достъпа и участието в образованието на възрастни по отношение на трудовия статус на отделните индивиди. Резултатите показват, че страните се различават в зависимост от степента на включеност и справедливост при достъпа и участието в неформалното обучение между заетите и безработните възрастни и че най-включващите страни не винаги са и най-справедливите и обратното. На базата на данни от Рейтинговата система на българските университети, в тази глава се задава и въпросът „Достъп по отношение на какво?“, като се отчитат различията в статуса и престижа между отделните висши училища и професионални направления. Резултатите показват, че са налице осезаеми неравенства, които са породени от вътрешната диференциация и стратификация на системите за висше образование, като студентите от нисък и висок социален произход имат достъп до професионални направления, които се различават по своя престиж.

Деветата глава „Чупливата социалност: Неравенствата в достъпа до образование на възрастни и социалното доверие“ доразвива разбирането на овластяващата роля на образованието на възрастни на социетално ниво като изследва как то влияе върху социалното доверие и как това влияние е ограничено от образователните неравенства. Доколкото доверието изисква откритост към Другия (А. Гидънс), то се разглежда като едно от най-важните условия за създаването и популяризирането на различни публични блага. Имайки предвид наличието на значителни и различни по вид неравенства между социалните групи и между отделните страни, тази глава се фокусира върху влиянието на неравенствата в достъпа до образование, в готовността за учене и в ученето на работното място върху междуличностното и институционално доверие в страни с различен режим на демокрация. Анализите се основат на данни от Европейското социално изследване (ESS) за 2012 г. и Програмата за международно оценяване на компетенциите на възрастни (PIAAC), която е проведена през 2011 и 2012 г. в 16 страни и втората вълна, проведена през 2014 и 2015 г. в Литва и Словения. Резултатите показват, че е налице положителна връзка между участието в образование на възрастни, което е свързано с работата, и нивото на междуличностно доверие и доверието в съдебната система. Също така анализът установява, че високите нива на неравенства в достъпа до образование на възрастни в дадена страна са асоциирани с по-ниски нива на междуличностно доверие и на доверие в съдебната система. Силата на тази връзка обаче зависи от режима на демокрация на страната, в която възрастните живеят. По-конкретно резултатите показват, че в страни с развита демокрация, неравенствата в достъпа до образование на възрастни са корелирани с по-ниски нива на междуличностно и институционално доверие отколкото в тези, които са с неразвита демокрация.

Десетата глава *„Изначално социално: Преосмислянето на образованието на възрастни като общодостъпно благо“* разработва теоретична рамка за концептуализиране на образованието на възрастни като общодостъпно благо и изследва някои емпирични прояви на този феномен. „Изначално социално“ се приема като синтетична неизменна характеристика на общодостъпните блага. Дефинирани са няколко аспекта, които демонстрират „изначално социалния“ характер на образованието на възрастни и се защитава тезата, че степента, до която образованието на възрастни се реализира като общодостъпно благо в дадено общество/страна, отразява достъпа до него, наличието на достатъчно възможности за обучение, финансовата му достъпност и социалната ангажираност с неговото функциониране. Освен това, в главата се анализира социалната обусловеност на реализирането на образованието на възрастни като общодостъпно благо в две перспективи: времева (социално-историческа) и пространствена (социално-структурна). На основата на данни от различни източници е разработен комплексен индекс, който измерва степента, до която образованието на възрастни е реализирано като общодостъпно благо в дадена страна. Резултатите показват значителни различия между отделните страни. Откроява се изводът, че образованието на възрастни, разбирано като общодостъпно благо, е сложен феномен, при който се наблюдават различия между отделните страни както по отношение на обобщения индекс на образованието като общодостъпно благо, така и по отношение на отделните измерения на образованието като общодостъпно благо. Анализът разкрива също и че степента на реализация на образованието на възрастни като общодостъпно благо е относително непроменлива във времето в половината от изследваните страни. Тази тенденция е по-изразена в общества, които са с по-развита демокрация, в такива, които са с по-високи нива на междуличностно доверие и се характеризират с по-индивидуалистична култура. Образованието на възрастни се реализира като общодостъпно благо в по-ниска степен в страни с високи нива на икономически неравенства. В заключение се защитава тезата, че разглеждането на образованието на възрастни като общодостъпно благо има евристичен потенциал да допринесе за по-доброто разбиране на неговото място и роля в пост-модерните общества. Идентифицирани са и теоретичните и методологическите предизвикателства, свързани с подобно разбиране и неговото приложение на практика.

Заключението на монографията е представено като глава 11, *„Образованието на възрастни като инструмент за овластяване или за социален контрол?“*. То започва със систематично представяне на основните аргументи за разглеждане на ученето през целия живот като форма на социален контрол. В главата се акцентира върху обяснението за това как отделните глави на монографията адресират тези аргументи. Подчертава се, че в монографията се защитава тезата, че социалната роля на образованието на възрастни не може да бъде предварително и недвусмислено постулирана извън определено социално пространство и време. Това как образованието на възрастни влияе върху живота на отделните хора и социеталното развитие отразява начините, по които то е организирано и реализирано при дадени исторически условия и в рамките на конкретните отношения на тази дейност с други социални сфери. Образованието на възрастни – и ученето през целия живот като цяло – не е нито нещо универсално добро, нито непременно нещо лошо или пък нещо, което е без значение за индивидуалното и

социетално благосъстояние. Ето защо в цялата монография не само постоянно се задават въпросите кога (времево измерение) и къде (пространствено измерение) образованието на възрастни се реализира, но също така се пита за какъв тип образование на възрастни става дума (доколкото образованието на възрастни е хетерогенно благо), кой има достъп до него и участва в него и кой има полза от него. Като разработва теоретична рамка за разбирането на образованието на възрастни като овластяващ процес, който е вграден в различни социални и институционални контексти, монографията аргументира необходимостта от разширяване на перспективите за разбирането на различните роли, които образованието на възрастни може да има по отношение на отделните индивиди и обществото, както и от тяхната критична оценка от гледна точка на развитието на дадена страна и на най-важните социални ценности в нея.

Последната глава на монографията систематизира важни методологически тези и разглежда предимствата и проблемите на основните международни изследвания, от които са ползвани данни за анализите. По-конкретно, дискутирани са: Изследването на образованието за възрастни (AES), Изследването на работната сила (LFS), Европейското социално изследване (ESS), Европейското изследване на ценностите (EVS), Програмата за международно оценяване на компетенциите на възрастни (PIAAC) и Наблюдението на продължаващото професионално обучение (CVTS). Предмет на специално внимание е осмислянето на предимствата и предизвикателствата при използването на количествени данни от големи международни изследвания като тези, които изучават образованието на възрастни, както и на начина, по който тези предизвикателства са адресирани в монографията. Защиатава се тезата за необходимостта от прилагането на смесен подход и комбиниране на различни типове данни – количествени и качествени, първични и вторични, от представителни и непредставителни изследвания, от лонгитудинални и регулярно повтарящи се изследвания. В рамките на цялата монография се следва разбирането на Макс Вебер за социологията като емпирична наука. Известно е, че Вебер защитава ялната диференциация между нормативния и емпиричния подход и нуждата от използване на количествени данни, за да може да се разберат съвременни феномени (Вебер 1978 [1921], стр. 4–22). Анализите в монографията се основават както на количествени, така и на качествени данни и възприемат европейска сравнителна перспектива, включвайки много европейски страни, някои от които са членки на Европейския съюз, а други не са. Повечето от главите са базирани на вторичен анализ на данни на индивидуално и макро-ниво от широкомащабни международни изследвания. Направените анализи позволяват да се дискутират връзките, които са налице между отделните променливи, но не предполагат каузалност. В допълнение са ползвани данни от интервюта с млади възрастни. Количествените данни са анализирани с помощта на метода на групировките, корелационен и регресионен анализ. Също така са разработени оригинални инструменти – индекси – за измерването на различни измерения на образованието на възрастни и неговата реализация на практика в различни социални контексти като индекс на включеност в образованието на възрастни, индекс на равнопоставеност в участието на образованието на възрастни и индекс на образованието на възрастни като общодостъпно благо.

2. **Иlieva-Trichkova, P., & Boyadjieva, P. (2020).** Young people's agency over continuing education in situations of early job insecurity: from enabling to stumbling. *Studies in Continuing Education* 42(3): 279-297. DOI: 10.1080/0158037X.2019.1615424. Print ISSN: 0158-037X. Online ISSN: 1470-126X. **SJR: 0.85, Q1.**

Тази студия има за цел да изследва как безработицата - и по-общо казано ранната трудова несигурност - влияе на свободата на младите хора да упражняват своята активност по отношение на продължаването и подобряване на тяхното образование. Като се основава на теоретичните предпоставки на подхода за способностите и възможностите за реализация (*capability approach*), статията разработва концепцията за модели на активност (*patterns of agency*) по отношение на продължаващото образование. Тази концепция се отнася до процесите, служещи за връзка (взаимодействия с другите), при които младите хора може да превърнат наличните ресурси в нови перспективи за укрепване на техните способности и възможности да придобият образование, както и да разширят полето на избор, което имат по отношение на образованието. Използвайки за емпирична база информация от голям брой интервюта с млади хора, родени между 1990 и 1995 г. от седем европейски държави (България, Чехия, Германия, Гърция, Норвегия, Полша и Великобритания), настоящето изследване прилага концепцията за моделите на активност по отношение на продължаващото образование на млади хора, които са преживели ранна трудова несигурност. Анализът показва съществуването на две широки групи модели на активност: стимулираща (модели на реализирани взаимодействия с институции и индивиди) и ограничаваща (модели на нереализирани взаимодействия с институции и индивиди). Изведените типове модели имат евристична стойност и могат да се използват като основа за ползотворни бъдещи сравнителни анализи от различни перспективи.

3. **Stoilova, R., Иlieva-Trichkova, P., & Bieri, Fr. (2020).** Work–life balance in Europe: institutional contexts and individual factors. *International Journal of Sociology and Social Policy*, Emerald Publishing Limited, 40(3/4): 366-381. ISSN: 0144-333X, DOI: 10.1108/IJSSP-08-2019-0152, **SJR: 0.31, Q2.**

Целта на тази студия е да изследва как факторите на индивидуално и макроравнище влияят на баланса между професионалния и личния живот (*work-life balance*) на млади мъже и жени в Европа. Тя се основава на комбинирането на данни на макро ниво от официалната статистика с данни на индивидуално ниво от ротационния модул „Работа, семейство, благосъстояние“ (2010/2011) на Европейското социално изследване (ESS). Студията използва моделиране на няколко нива (*multilevel modelling*), за да изследва факторите, които влияят на баланса между професионален и личен живот на мъже и жени на възраст 15–34 години в 24 европейски страни. Резултатите от анализа показват както различия, така и прилики между младите мъже и жени в това как образованието влияе на баланса между работа и личен живот. Висшето образование увеличава вероятността този баланс да се смята за важен при избора на работа за мъжете, докато по-ниското образование се асоциира с по-ниски шансове балансът между работа и личен живот да бъде определящ при избора на работа при жените. По-високото ниво на образование е

свързано с по-ниска степен на приемане на традиционната норма, че жената трябва да е готова по-малко да ходи на работа в интерес на семейството си както за мъжете, така и за жените. По-високият дял на семейните обезщетения намалява значението на баланса между професионалния и личния живот при избора на работа в по-голяма степен при мъжете, отколкото при жените. Този баланс е по-важен при избора на работа за мъжете, живеещи в консервативни, средиземноморски и пост-социалистически режими на социалната държава, в сравнение с мъжете, които живеят в страни със социалдемократически режим. Препоръките към политиките, които се правят на базата на получените резултати, се изразяват в необходимостта от по-внимателно обмисляне на ролята на образованието при трансформирането на полово-сензитивни норми през по-ранните етапи на социализация на децата и от разработване на по-цялостни мерки, които са насочени към преодоляването на множеството бариери, пред които са изправени хората от бедни семейства и с етнически/мигрантски произход. Аналитичният модел, който е възприет в статията, съдържа три измерения – норми на платен/неплатен труд, баланс между професионалния и личния живот при избора на работа и време, прекарано за неплатен труд. Изследването обогатява съществуващата литература, като прилага подхода за способностите и възможностите за реализация (*capability approach*) към емпиричното изследване на баланса между професионалния и личния живот. Този подход ни позволява да разкрием неравенството по отношение на активността (*agency inequality*) на младите хора, като вземем предвид както техните индивидуални характеристики като пол, образование и етническа принадлежност, така и фактори на национално равнище.

- 4. Илиева-Тричкова, П. (2019).** Участието в неформално образование в европейска сравнителна перспектива: стимулиращи и ограничаващи фактори. *Педагогика* 91(4): 517-538. ISSN 0861 – 3982 (Print) ISSN 1314 – 8540 (Online). **Web of Sciences.**

Студията си поставя за цел, от една страна, да разкрие евристичния потенциал на подхода за способностите и възможностите за реализация (*capability approach*) за преосмисляне на ученето през целия живот и в частност на неформалното образование и неговото емпирично изследване, а от друга – да анализира факторите, които обуславят участието в него. Тя се основава на вторичен анализ на данни за 17 страни от международното сравнително изследване „Изследване на образованието за възрастни“ (2011) и на данни от официалната статистика, като се използват методът на групировките и регресионен анализ на две нива. Резултатите показват, че са налице големи различия в участието на възрастните в неформално образование в Европа и че участието в неформално образование е много повече от лична отговорност; то е резултат от редица фактори както на индивидуално, така и на ниво на страната, в която хората живеят. Тези фактори могат както да ограничават, така и да способстват за повишаването на шансовете на младите възрастни да вземат участие в неформално обучение. Сред определящите характеристики на ниво страна са открити нейният икономически климат, активните мерки на пазара на труда, които се предприемат в нея, разходите, които работодателите правят за обучение на своите служители, и най-вече нивото на иновации в нея.

5. **Илева-Тричкова, Р., & Boyadjieva, P.** (2018). Educational systems matter: differences across European countries in how young people with secondary education experience job insecurity. *Journal of Education and Work* 31(7-8): 595-610. Doi: 10.1080/13639080.2018.1559281. Print ISSN: 1363-9080 Online ISSN: 1469-9435. **SJR: 0.63, Q2.**

Тази студия изследва значението на образованието за създаване на различия между европейските страни по отношение на това как младите хора преживяват трудовата несигурност по време на прехода си от образование към работа. На теоретично ниво са идентифицирани две групи характеристики на образователната система, които влияят на трудовата несигурност: институционални (стратификация, професионална ориентация и стандартизация) и структурни (разширяване на обхвата на образованието, развитие на ученето през целия живот и разходи за образование). На емпирично ниво са анализирани данните от Изследването на работната сила (2009), Европейското социално изследване (2010/2011 г.), официалната статистика и предишни изследвания. Резултатите показват, че по-ясно изразената професионална ориентация на средното образование се асоциира с по-ниски нива на ранна трудова несигурност. Същевременно изводите се различават от предишни изследвания, които не показват никакви ефекти на стандартизирането на входа и на изхода върху несъответствията между придобитата квалификация и заемана длъжност. По-конкретно, анализът разкрива, че в страни, в които стандартизацията на изхода на образователната система е по-висока е налице по-малка вероятност младите хора, които живеят в нея, да са безработни. Освен това, резултатите показват, че образователната експанзия има негативен ефект върху вероятността младите хора да работят на половин работен ден и че разходите, които отделните правителства правят за образование, се асоциират негативно с ранната трудова несигурност.

6. **Boyadjieva, P., & Илева-Тричкова, Р.** (2018). Adult education as a common good: conceptualisation and measurement, *International Journal of Lifelong Education* 37(3): 345-358, DOI: 10.1080/02601370.2018.1478458. Print ISSN: 0260-1370. Online ISSN: 1464-519X. **SJR: 0.36, Q3.**

Студията разработва теоретична рамка за концептуализиране на образованието на възрастни – и по-общо, ученето през целия живот – като общодостъпно благо (*common good*). Основната теза е, че степента, в която образованието на възрастни се реализира като общодостъпно благо в едно общество/държава зависи от специфичните институционални рамки, които има всяка страна и отразява достъпа до него, наличието на достатъчно възможности за обучение, финансовата му достъпност и социалната ангажираност с неговото функциониране. Въз основа на тази концептуализация и използвайки данни от Изследването на образованието и обучението на възрастни (AES), Наблюдението на работната сила (LFS) и Наблюдението на продължаващото професионално обучение (CVTS) за 24 европейски страни, е разработен комплексен индекс, базиран на дефинираните четири измерения, който измерва степента, до която

образованието като общодостъпно благо се реализира в дадена страна. Този индекс може да бъде използван, за да се оценява ефективността на националните политики в сферата на образованието на възрастни в Европа. Резултатите показват осезаеми разлики между отделните страни, като северно-европейските страни и Люксембург се отличават с най-високите стойности на индекса, а Румъния с най-ниски. Прилагайки клъстерен анализ, статията идентифицира шест, отличаващи се помежду си, групи страни по отношение на степента, до която образованието на възрастни е общодостъпно благо. Реализирането на образованието на възрастни като общодостъпно благо е дефинирано във всяка от тези групи страни като: *реалност, осъществимо, неясно, проблематично, възможно и невидимо*.

7. Стоилова, Р., & Илиева-Тричкова, П. (2018). Способността да се избира като измерение на неравенствата по пол. В: Полифоничният потенциал на джандър изследванията: социологически, исторически, правни и психоаналитични ракурси. *Социологически проблеми* 50(2): 515–536. Print ISSN: 0324-1572.

Настоящата студия изследва свободата да се избира като измерение на неравенството между мъжете и жените. За тази цел се тестват факторите, влияещи за споделянето на традиционната норма за намаляване участието на жените в платения труд, за да се грижат за семейството; за значението на съвместяването на професионалния и семейния живот в контекста на търсенето на работа, и за времето, вложено в неплатен домашен труд като ограничител на свободата да разполагаш и да планираш сам своите дейности. Резултатите показват, че основните различия между младите мъже и жени са свързани с три фактора на индивидуално равнище: образование, статус в заетостта и наличието на деца в семейството. За разлика от предишни изследвания, които показват, че способността на индивидите да постигнат баланс между професионалния и семейния живот се влияе от продължителността на родителския отпуск и възможностите за почасова работа, емпиричните резултати от това изследване показват, че основните разлики между млади мъже и жени на макро-равнище се дължат на размера на семейните добавки за отглеждане на малко дете в дадена страна. По-високият размер на семейни плащания намалява значението на съвместяването на професионалния и семейния живот, което жените и мъжете отдават при избора на работа. За разлика от жените, шансовете мъжете да отдават значение на съвместяването на професионалния живот в страните, които принадлежат към консервативен, средиземноморски или пост-социалистически режим на социално подпомагане, са по-високи от тези на мъжете, които живеят в страни с либерален режим.

8. **Илиева-Тричкова, П., & Бояджиева, П.** (2018). Образователните неравенства като индикатори за човешкия капитал и развитие. В: П. Бояджиева, М. Канушев, и М. Иванов (съст.). *Неравенства и социална (дез)интеграция: в търсене на заедност* (стр. 201–214). София: Изток-Запад. София – Изток Запад. ISBN: 978-619-01-0188-8.

Статията разкрива евристичния потенциал на неравенствата и тяхното измерване като индикатори за човешкия капитал и развитие и дискутира мястото на България в международна сравнителна перспектива. Въз основа на взаимното допълване на теорията на човешкия капитал и подхода на способностите и възможностите за реализация (*capability approach*), се защитава тезата че образователните неравенства са важни индикатори за човешкия капитал, защото те улавят загубата в човешкия капитал в две измерения: абсолютно и относително. От една страна, неравенствата имат кумулативен характер: социално-икономическите неравенства водят до образователни неравенства, т.е. налице е абсолютна загуба на човешки капитал. От друга страна, неравенствата в образованието влияят върху други измерения на човешкия капитал – например те се асоциират с по-ниски нива на междуличностно доверие. За изчисляване на различни индикатори за образователните неравенства са използвани данни от Европейското социално изследване (2006–2010 г.), Евростудент, ПРООН и ОИСР, отнасящи се до Програмата за международно оценяване на учениците PISA. Резултатите от техния анализ показват, че загубите на човешки капитал и в потенциала за човешко развитие в България в голяма степен се обуславят от социално-икономическите неравенства в образованието. Като се има предвид това, намаляването на образователните неравенства, породени от социално-икономически фактори, може да се разглежда като начин да се стимулира човешкото развитие и да се повиши човешкият капитал.

9. **Boyadjieva, P., & Ilieva-Trichkova, P.** (2017). Between Inclusion and Fairness: Social Justice Perspective to Participation in Adult Education. *Adult Education Quarterly* 67(2): 97–117. DOI: 10.1177/0741713616685398. ISSN: 0741-7136. Online ISSN: 1552-3047. **ISI IF: 1.788, SJR: 0.52, Q2.**

В студията се защитава тезата, че справедливостта е същностна характеристика на разширяването на достъпа до образование на възрастни. Аргументирано е разбирането за социалната справедливост в образованието на възрастни като сложен феномен и са дефинирани две основни нейни измерения – включеност в образованието на възрастни (*inclusion*) и равнопоставеност на различните социални групи в образованието на възрастни (*fairness*). На тази база са конструирани два индикатора: индекс за включване (*index of inclusion*) и индекс за равнопоставеност (*index of fairness*) в участието в образованието на възрастни. Социалната справедливост в тези й две измерения е анализирана по отделно за формалното образование и неформалното обучение и за две социални групи – за хора с ниско (МСКО 1997 0-2) и високо образование (МСКО 1997 5-6). Анализът на данни от Изследването за образованието на възрастни (AES) от 2007 и

2011 г. за 25 европейски държави показва, че в повечето от страните се наблюдават признаци на подобрене на социалната справедливост по отношение на измерението й равнопоставеност, като резултат, от една страна, на намаляване на свръхпредставеността на хората с високо образование, а от друга - на намаляването на недостатъчната представеност на хората с ниско образование. Въпреки това, включването на хора с ниско образование в образованието на възрастни продължава да е значително по-ниско в сравнение с включването на хората с високо образование.

10. **Пиева-Trichkova, P., & Boyadjieva, P.** (2017). 'Expansion of Higher Education and Graduate Employability: Data and Insights from Central and Eastern Europe. In V. Delteil and V. Kirov *Labour and Social Transformations in Central and Eastern Europe: Europeanization and Beyond* (pp. 207-227). London & New York: Routledge. ISBN: 978-1-138-92799-5 (hbk). ISBN: 978-1-315-68211-2 (ebk).

В тази студия се оспорва тезата, че разширяването на висшето образование само по себе си води до влошаване на способността за (успешно) интегриране на пазара на труда на завършилите (*graduate employability*). Предмет на изследване е как различните видове зависим капитализъм в девет пост-социалистически страни медираат влиянието на експанзията на висшето образование в контекста на процеса на европеизация на тези страни. Като емпирична база са използвани данните от Европейското социално изследване, пета вълна (проведена през 2010 г.) и данни от официалната статистика. Дефинирани са различни измерения на способността за (успешно) интегриране на пазара на труда на завършилите и са анализирани както факторите на микро, така и на макро-ниво при обяснението на различията в тази способност между отделните страни. Защишава се тезата, че развитието на висшето образование в дадена страна е част от нейния специфичен „институционален пакет“ (*institutional package*).

11. **Пиева-Trichkova, P.** (2017). 'University-business quality partnership: Graduate employability as an indicator of higher education quality'. In Samuel Dent, Laura Lane and Tony Strike (Eds). *Collaboration, Communities and Competition International Perspectives from the Academy*. Rotterdam: Brill/Sense, 31-50. ISBN 978-94-6351-120-9 (paperback). ISBN 978-94-6351-121-6 (hardback). ISBN 978-94-6351-122-3 (e-book).

Студията изследва влиянието на сътрудничеството между университетите и бизнеса върху качеството на висшето образование, като последното се измерва чрез различни индикатори на способността за (успешно) интегриране на пазара на труда на завършилите (*graduate employability*). За анализа на тази връзка са използвани данни от Рейтинговата система на висшите училища в България. Резултатите показват, че сътрудничеството между университетите и бизнеса в България има положително влияние върху способността за (успешно) интегриране на пазара на труда на завършилите и съответно върху качеството на висшето образование. Студията предлага

някои обяснения за това как възниква това положително влияние. Защишава се тезата, че укрепването на тези партньорства може да се разглежда като стратегия за повишаване на качеството на висшето образование, както и на капацитета на университетите да се справят ефективно със съвременните предизвикателства, пред които са изправени.

12. **Илиева-Тричкова, П.** (2017). Дарителството като активност в полза на Другия: анализ на нагласите към дарителство за образование в България. В *Дар и дарителство за образование: теории, институции, личности* (колективен сборник). П. Бояджиева и Р. Стоянова (съст.) (стр. 323–342). София: Изток-Запад. ISBN 978-619-01-126-0.

Статията има за цел, от една страна, да концептуализира дарителството за образование като своеобразен израз на активност в полза за другите (*other-regarding agency*), който (има за цел да) облагодетелства отделен човек, група от хора или дадена институция по отношение на техните образователни възможности (1); и, от друга страна, да изследва нагласите и възможностите на хората в България да даряват за образование, както и факторите, които ги обуславят (2). Тя се основава на интерпретацията на подхода за способностите и възможностите за реализация (*capability approach*) на Амартия Сен и конструира модел за концептуализиране на дарителството за образование чрез тази интерпретация. Като емпиричната база е използвано национално представително изследване на нагласите към дарителството за образование в България, което е проведено през 2015 г. Анализът на тези данни, направен с помощта на метода на групировките и логистични регресии, показва, че като цяло българските граждани имат положително отношение към даряването за образование. Въпреки че делът на положителните нагласи е много по-висок от този на хората, които вече са дарили за образование, тенденцията все пак е положителна, тъй като крие в себе си потенциал за бъдещи актове на дарение за образование. Сред факторите, които влияят върху даряването за образование, определено се откроява нивото на доверие. Като се има предвид това, се формулира изводът, че повишаването на нивото на доверие е от съществено значение за развитието на културата на даряване за образование в България.

13. Бояджиева, П., & **Илиева-Тричкова, П.** (2017). Новите форми на филантропия и дарителство – предизвикателство пред ценността и мисията на висшето образование. В *Дар и дарителство за образование: теории, институции, личности* (колективен сборник). П. Бояджиева и Р. Стоянова (съст.) (стр. 125–141). София: Изток-Запад. ISBN 978-619-01-126-0.

Всички страни по света са изправени пред предизвикателството как да демократизират достъпа до качествено висше образование в условията на непрекъснато нарастване на неговата индивидуална и обществена цена. Един от начините, чрез които се търси изход от тази ситуация, е разнообразяването на източниците на финансиране на образованието и въвеждането на различни схеми на споделяне на финансовото бреме. Откроява се

тезата, че филантропията за образование е един от тези източници, макар че едновременно с това са налице редица критики към нейното използване и въздействие. Критично са анализирани две наскоро започнали инициативи в сферата на филантропията и дарителството, които не само привличат вниманието на академичните среди, но и повдигат въпроса за ценността и смисъла на висшето образование. Първата от тях е стипендията на Тиел, която се дава на студенти от престижни университети, за да прекъснат образованието си за две години и в този период да развият бизнес идеи. Втората тенденция може да се определи като „филантропен капитализъм“ или „рискова филантропия“. Този вид филантропия се изповядва от изключително богати хора, които даряват големи суми за образование и които по този начин получават възможност да влияят върху образователните политики и така създават заплахи за демокрацията. На този фон статията има за цел да преразгледа ценностите и мисиите на висшето образование. Опирайки се на идеите на интелектуалните вдъхновители на немския университетски модел (Шелинг, Хумболт и Фихте) и на подхода на способностите и възможностите за реализация (*capability approach*), се защитава тезата, че висшето образование изпълнява множество мисии/роли и има не само инструментална, но и вътрешноприсъща или трансформираща/овластяваща роля. В статията е разработен модел на ролите на висшето образование, който отчита тяхната вътрешноприсъща и овластяваща стойност както на индивидуално, така и на обществено ниво. Използвайки този модел като отправна точка, се дискутира и дефинира какво е висшето образование и какво не е и се обосновава изводът, че ако филантропията и дарителството за висше образование трябва да насърчават множеството мисии/роли на висшето образование, това може да се реализира само чрез развиване на специфична култура на дарителство.

14. **Pieva-Trichkova, P.** (2016). 'Lifelong Learning: Capabilities and Aspirations'. In Nikolay Popov, Charl Wolhuter, Jana Kalin, Gillian Hilton, James Ogunleye, Ewelina Niemczyk (Eds.) *Education Provision to Every One: Comparing Perspectives from Around the World*. Volume 14/2. (pp. 207-212). ISSN: 1314-4693; ISBN: 978-954-92908-9-9.

Статията разкрива евристичния потенциал на подхода на способностите и възможностите за реализация за концептуализирането и разбирането на ученето през целия живот като активен процес и критически осмисля неговата адекватност за емпирични изследвания на ученето през целия живот. Анализът използва данни от „Изследването на образованието за възрастни“ (2007; 2011) за 20 европейски страни и се фокусира върху стремежите на хората за учене през целия живот. Резултатите от анализа показват, че има значителни и значими различия в тези стремежи между отделните страни. Въпреки нарастващия акцент върху ученето през целия живот в различни политики на национално и европейско ниво, нивото на стремежите на хората за продължаване на образованието е намалало в половината от включените в анализа страни между двете вълни на изследването. Това намаление обаче се наблюдава в по-голяма степен сред хората, които не са участвали в учене през целия живот, но са искали да участват, отколкото сред хората, които вече са участвали в някаква форма на

образование или обучение през изминалите 12 месеца, предхождащи провеждането на изследването.

15. Boyadjieva, P.; **Илева-Trichkova, P.** (2015). 'Higher Education and Social Trust: A European Comparative Perspective'. In Alexander W. Wiseman, Nikolay Popov (ed.) *Comparative Sciences: Interdisciplinary Approaches (International Perspectives on Education and Society, Volume 26)* Emerald Group Publishing Limited, pp. 153–187. DOI: 10.1108/S1479-367920140000026007. ISBN: 978-1-78350-455-8, eISBN: 978-1-78350-456-5. ISSN: 1479-3679. **SJR: 0.64, Q1.**

Студията изследва как висшето образование влияе върху нивото на социално доверие. Последното се дефинира като един от най-важните субективни аспекти на благосъстоянието на хората. Анализът се фокусира върху междуличностното и институционалното доверие и използва различни индикатори, за да ги измери, като доверие в непознати, усещане за справедливост, доверие в парламента и доверие в съдебната система. Изследването се отнася до 19 европейски страни и изследва проблема както на национално, така и на индивидуално ниво. В него се използват данни от Европейското социално изследване (2006-2010 г.) и се прилагат методът на групировките и регресионни модели на две нива за техния анализ. Защишава се тезата, че колкото по-високо е образованието на хората, толкова по-високи нива на доверие те имат. Резултатите ясно показват, че на индивидуално ниво висшето образование влияе положително както върху междуличностното, така и върху институционалното доверие. Наблюдават се и значителни и значими различия във връзката между висшето образование и доверието в отделните европейски страни. По отношение на междуличностното доверие, влиянието на висшето образование е по-силно в страните, в които хората без висше образование имат по-ниски нива на междуличностно доверие. При институционалното доверие обаче по-скоро се наблюдава тенденцията висшето образование да има силен положителен ефект в страните с високи нива на междуличностно доверие сред хората без висше образование. Наред с това, и междуличностното, и институционалното доверие са по-големи сред висшистите, които живеят в страни с развита демокрация спрямо тези, които живеят в страни с неразвита демокрация. Този резултат дава основание за пореден път да се постави въпросът за това дали социалното доверие е характеристика на отделните индивиди или на социалните системи, в които те живеят.

16. **Илева-Trichkova, P.**, Stoilova, S., & Boyadjieva, P. (2015). 'Regional Gender Differences in Vocational Education in Bulgaria'. In Ch. Imdorf, K. Hegna, L. Reisel (Eds.) *Gender Segregation in Vocational Education (Comparative Social Research, Volume 31)* Emerald Group Publishing Limited, pp. 151–180. DOI: [10.1108/S0195-631020150000031006](https://doi.org/10.1108/S0195-631020150000031006). ISBN: 978-1-78560-347-1, eISBN: 978-1-78560-346-4. ISSN: 0195-6310.

Студията се стреми да установи дали има регионални различия по пол в професионалното образование в България на ниво средно образование и да идентифицира основните фактори, които водят до (не)появата на тези различия. Изследването използва данни от Националния статистически институт и Центъра за информация в образованието в България, както и от национално представително проучване сред напуснали образователната система, което е проведено през 2014 г. За анализа се прилагат методът на групировките и регресионен анализ на две нива (*multilevel modeling*). Защи́тава се тезата, че регионалното измерение е от изключителна важност за разбирането на развитието на професионалното образование и на диференциацията по пол в областта на образованието. Резултатите от анализа показват, че механизмът, чрез който образователната система допринася за регионалната сегрегация по пол в професионалното образование, са структурите от възможности, които са на разположение на регионално ниво и които са свързани с предлагането на професионално образование. Освен това, е установена положителна асоциация между индустриалното развитие и дела на жените в инженерни специалности на регионално ниво, която показва, че колкото по-развит е секторът на индустрията в дадена област, толкова по-висок е делът на жените в инженерни специалности.

17. **Илиева-Тричкова, П.** (2015). Иновациите във фокуса на взаимовръзката между висшето образование и пазара на труда в България. В Сборник научни доклади: „Иновациите – двигател на икономическия растеж – 2015”, (стр. 33–48). София: Изд. „Григорий Богослов” - ВУЗФ. ISBN 978-954-8590-32-7.

Иновациите са едно от полетата, в които стратегията „Европа 2020” поставя едни от най-амбициозните си цели и на които разчита да допринесат за т.нар. „интелигентен растеж” до края на настоящото десетилетие. Образователната експанзия се смята за един от инструментите, с които иновативният потенциал на страните в Европейския съюз може да се повиши. Образованието у нас, обаче често е критикувано за това, че не може да осигури достатъчно подготвени кадри за пазара на труда, които да удовлетворят нуждите на бизнеса. Ето защо е важно да се разчетат сигналите, които ни праща бизнесът по повод на значителните несъответствия, които съществуват между придобитите знания в училище/университет и нуждите на бизнеса. От тази гледна точка, ползвайки данни от Национално изследване сред бизнеса в България (2015 г.), настоящата статия си поставя за цел да изследва връзките между иновациите и образованието, както през сътрудничеството между университетите и бизнеса, така и през разминаването между знанията, които хората са придобили в училище/университет и нуждите на бизнеса. Основната теза, която статията защитава, е, че сътрудничеството между университетите и бизнеса има положително влияние върху иновационната дейност на фирмите/организациите в България и върху преодоляването на несъответствията между придобитите знания в училище/университета и нуждите на бизнеса.